

MỐI QUAN HỆ GIỮA BỊ BẮT NẠT HỌC ĐƯỜNG VỚI MỨC ĐỘ STRESS TÂM LÝ CỦA HỌC SINH TRUNG HỌC CƠ SỞ Ở THÀNH PHỐ ĐÀ NẴNG

THE RELATIONSHIP BETWEEN SCHOOL BULLYING WITH PSYCHOLOGICAL STRESS LEVEL OF SECONDARY STUDENTS IN DA NANG CITY

Hoàng Thế Hải, Lê Văn Hiền, Lê Thị Hiền

Trường Đại học Sư phạm - Đại học Đà Nẵng
 thtai@ued.udn.vn; lvhienth@gmail.com; lthien@ued.udn.vn

Tóm tắt - Bắt nạt học đường trở thành vấn nạn trên thế giới và Việt Nam, để lại hậu quả nghiêm trọng về thể chất và tinh thần cho học sinh. Nhiệm vụ quan trọng của các nhà nghiên cứu là đánh giá đúng thực trạng và mối quan hệ giữa bị bắt nạt và stress tâm lý, từ đó đề xuất các biện pháp hiệu quả giúp các em ứng phó tích cực khi bị bắt nạt. Nghiên cứu này sử dụng thang đo bị bắt nạt học đường và thang đo stress tâm lý, khảo sát trên 420 học sinh trung học cơ sở, TP. Đà Nẵng nhằm đánh giá thực trạng và mối quan hệ giữa bị bắt nạt học đường và mức độ stress tâm lý. Kết quả cho thấy, học sinh bị bắt nạt ở 5 hình thức khác nhau: Bắt nạt trực tiếp bằng lời nói, bắt nạt mối quan hệ, bắt nạt thể chất, bắt nạt trực tuyến và xâm phạm tài sản. Nghiên cứu chỉ ra mối quan hệ tiêu cực giữa các hình thức bị bắt nạt với mức độ stress tâm lý ở học sinh trung học cơ sở, TP. Đà Nẵng.

Từ khóa - Bắt nạt học đường; stress tâm lý; học sinh trung học cơ sở; TP. Đà Nẵng

Abstract - School bullying is a problem in the world and in Vietnam, leaving serious physical and mental consequences for students. The important task of researchers is to assess the true situation and the relationship between bullying and psychological stress, thereby proposing effective measures to help children respond positively when being bullied. This study uses school bullying and psychological stress scales, surveying over 420 secondary students in Da Nang to assess the situation and the relationship between school bullying and the extent of psychological stress. The results that students were bullied in 5 different forms: directly verbal bullying, relationship bullying, physical bullying, online bullying and property infringement. The study shows the negative relationship between forms of bullying and the level of psychological stress among secondary students, Da Nang City.

Key words - School bullying; psychological stress; secondary students; Da Nang City

1. Đặt vấn đề

Bắt nạt là khi một hoặc nhiều người gây hấn và tham gia (thủ phạm) và các hành vi gây tổn hại đến thể chất, tổn thương tinh thần cho người khác (nạn nhân). Một kẻ bắt nạt sẽ thường xuyên nhằm mục tiêu vào cùng một nạn nhân và lặp đi lặp lại trong thời gian dài [1].

Stress là một khái niệm đa bình diện (multilevel), có thể được tiếp cận dưới góc độ sinh lý học, xã hội học và tâm lý học. Dưới góc độ tâm lý, định nghĩa về stress tâm lý phổ biến nhất và được thừa nhận nhất là: "Stress là trạng thái cảm xúc mà chủ thể trải nghiệm khi họ nhận định rằng những yêu cầu và đòi hỏi bên trong hoặc bên ngoài vượt qua nguồn lực của cá nhân và xã hội mà họ có thể huy động được" [2, tr.124].

Học sinh trung học cơ sở đang ở trong giai đoạn phát triển tâm lý và nhận thức xã hội không cân bằng với phát triển sinh học. Sự mất cân bằng trong quá trình phát triển tâm sinh lý đã góp phần làm cho học sinh ở lứa tuổi này gặp khó khăn khi kiểm soát cảm xúc và hành vi của mình. Các em dễ bị chi phối và tác động rất nhiều bởi yếu tố bên ngoài nhà trường, xã hội như môi trường văn hóa thiếu lành mạnh, trò chơi bạo lực và những mặt trái của Internet, ... Mặt khác, những thay đổi về tâm - sinh lý khiến các em xuất hiện nhu cầu muốn thể hiện bản thân một cách độc lập; Muốn tự hoạt động, tự đưa ra các quyết định theo nhận thức của bản thân. Chính những khó khăn, trở ngại của sự phát triển tâm - sinh lý, khả năng kiểm soát các cảm xúc còn hạn chế, kỹ năng sống còn thiếu hụt, và đặc biệt là thiếu hiểu biết về pháp luật nên đã dẫn đến có các hành vi không phù hợp như: Hiện tượng đánh nhau, chửi rủa, bạo hành, bắt nạt nhau trong chính môi trường học đường [3].

Trên thế giới có khá nhiều nghiên cứu công phu về mối quan hệ mức độ bị bắt nạt và mức độ stress ở học sinh. Ở Nhật Bản, Taki nghiên cứu trên học sinh trung học cơ sở và tiểu học ở Nhật Bản đã chứng minh được những học sinh bị stress càng nhiều là những nạn nhân thường bị bắt nạt [4]. Okayasu và Takano đã phân loại stress khác nhau ở học sinh trung học cơ sở ở Nhật Bản: Stress trong mối quan hệ bạn bè, stress trong mối quan hệ giáo viên, stress trong học tập và stress trong các hoạt động sau giờ học [5]. Okayasu và Takano thấy rằng, mức độ stress ở trường học cao hơn đáng kể ở cả nhóm bắt nạt và nạn nhân so với nhóm không bắt nạt/ không nạn nhân trong tất cả bốn loại stress này. Ở Phần Lan, Bru và cộng sự đã tìm thấy một mối liên hệ đáng kể giữa mức độ stress tâm lý và hành vi chống đối xã hội đối với bạn bè đồng trang lứa (bao gồm cả một hành vi bắt nạt) ở thanh thiếu niên (tuổi 14 và 15) [6]. Các nghiên cứu ở trên cho thấy, mối liên hệ quan trọng giữa các dạng stress khác nhau và mức độ hành vi bắt nạt, mối tương quan liên kết được thiết lập giữa stress và các dạng hành vi bắt nạt. Qua các nghiên cứu, những đứa trẻ trải qua nhiều stress tỷ lệ với mức độ bị bắt nạt.

Ở Việt Nam, vấn đề bắt nạt học đường và mức độ stress tâm lý chưa được quan tâm nghiên cứu, còn để lại nhiều khoảng trống về lý luận và thực tiễn. Do đó, nghiên cứu mối quan hệ giữa bị bắt nạt học đường và mức độ stress tâm lý ở học sinh trung học cơ sở trên địa bàn TP. Đà Nẵng là vấn đề có tính cấp thiết hiện nay.

2. Giải quyết vấn đề

2.1. Khách thể nghiên cứu

Mẫu nghiên cứu chính thức được lựa chọn dựa trên phương pháp chọn mẫu ngẫu nhiên phân tầng 420 học sinh thuộc 4 trường trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng. Cụ thể:

Bảng 1. Đặc điểm khách thể nghiên cứu

Tiêu chí	Số lượng	Tỷ lệ %
Phân bố theo trường		
Nguyễn Bình Khiêm	102	24,3
Chu Văn An	115	27,4
Nguyễn Lương Bằng	116	27,6
Lương Thế Vinh	87	20,7
Phân bố theo khối		
Khối 6	113	26,9
Khối 7	119	28,3
Khối 8	103	24,5
Khối 9	85	20,2
Phân bố theo học lực		
Học lực giỏi	197	46,9
Học lực khá	142	33,8
Học lực trung bình	71	16,9
Học lực yếu	10	2,4
Phân bố theo giới tính		
Giới tính nam	204	48,6
Giới tính nữ	216	51,4
Tổng	420	100

2.2. Phương pháp nghiên cứu

Phương pháp nghiên cứu chính là điều tra bằng bảng hỏi. Nhóm tác giả sử dụng các thang đo sau:

Đối với thực trạng hành vi bị bắt nạt học đường ở học sinh trung học cơ sở trên địa bàn TP. Đà Nẵng, nhóm tác giả sử dụng thang đo của Trần Văn Công, Bahr Weiss và David Cole thiết kế năm 2014 để khảo sát [7]. Thang đo gồm 20 câu với 4 phương án trả lời: 1 = Không bao giờ; 2 = Hiếm khi; 3 = thỉnh thoảng; 4 = Thường xuyên [7].

Đối với mức độ stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở, nhóm tác giả sử dụng Thang đo stress (Perceived Stress Scale – PSS) của Cohen & Williamson thiết kế năm 1988. Thang đo này được Nguyễn Phước Cát Tường thích nghi. Các mệnh đề được đánh giá với 5 mức độ lựa chọn của học sinh tương ứng với các điểm số như sau: Không bao giờ = 1 điểm; Gần như không bao giờ = 2 điểm; Đôi lúc = 3 điểm; Thường xuyên = 4 điểm; Rất thường xuyên = 5 điểm [8].

Kết quả được xử lý bằng phần mềm SPSS 20.0. Hệ số Cronbach'Alpha của thang đo bị bắt nạt là 0,83, trong đó hệ số Cronbach'Alphacủa 5 loại hình bắt nạt từ 0,69 đến 0,85. Hệ số Cronbach'Alpha của thang đo stress là 0,77. Kết quả này cho thấy, các công cụ đo lường được sử dụng trong nghiên cứu này có độ tin cậy cao.

3. Kết quả nghiên cứu và bình luận

3.1. Thực trạng bị bắt nạt học đường của học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng

Nghiên cứu về các hình thức bị bắt nạt ở học sinh trung học cơ sở trên địa bàn TP. Đà Nẵng, kết quả cho thấy, với 5 hình thức bắt nạt học đường thường gặp, thì học sinh trung học cơ sở ở TP. Đà Nẵng bị bắt nạt trực tiếp bằng lời nói là chiếm tỉ lệ nhiều nhất ($M = 2,09$), hình thức thứ hai là xâm phạm tài sản ($M = 1,86$), hình thức thứ ba là bắt nạt mối quan

hệ ($M = 1,58$), tiếp theo là bắt nạt thân thể ($M = 1,56$) và cuối cùng là hình thức bắt nạt qua mạng ($M = 1,30$).

Bảng 2. Mức độ bị bắt nạt ở học sinh trung học cơ sở

Các hình thức bị bắt nạt	M	SD
Bắt nạt trực tiếp bằng lời nói	2.09	0.78
Bắt nạt trực tuyến	1.30	0.48
Bắt nạt mối quan hệ	1.58	0.64
Bắt nạt thân thể	1.56	0.65
Xâm phạm tài sản	1.85	0.75

3.2. Mức độ stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng

Theo các nghiên cứu khác, stress tâm lý là trạng thái mà học sinh thường trải qua trong suốt những năm ở trường từ mức độ nhẹ, vừa, nặng cho đến quá tải.

Bảng 3. Mức độ stress tâm lý ở học sinh trung học cơ sở

Stress tâm lý	M	Tần suất					
		< 34 điểm		34-40 điểm		41-50 điểm	
	2.85	366	87.1%	51	12.1%	3	0.7%

Kết quả (Bảng 3) cho thấy, học sinh trung học cơ sở ở địa bàn TP. Đà Nẵng bị stress tâm lý ở với độ vừa phải, với $M = 2,85$. Cụ thể, trong số 420 học sinh khảo sát, có 366 học sinh (chiếm 87,1%) thuộc dưới 34 điểm, tức là ở mức độ cấp tính (mức độ thấp); 51 học sinh (12,1%) thuộc khoảng 34-40 điểm, tức là ở mức độ bắt đầu quá tải vì stress tâm lý (mức độ trung bình), cần được hỗ trợ để vượt qua; Và 3 học sinh chiếm tỷ lệ 0,7% bị stress tâm lý nặng.

3.3. Mối quan hệ giữa mức độ bị bắt nạt và stress tâm lý ở học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng

Kết quả phân tích tương quan (Bảng 4) cho thấy, các hình thức học sinh trung học cơ sở bị bắt nạt và mức độ stress có mối tương quan dương ($r = 0,254 - 0,288$; $p < 0,01$). Điều này cho thấy, nếu học sinh trung học cơ sở bị bắt nạt thường xuyên thì sẽ gia tăng mức độ stress tâm lý.

Bảng 4. Hệ số tương quan giữa các hành vi bị bắt nạt và mức độ stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở

	Stress tâm lý	Bắt nạt trực tiếp	Bắt nạt trực tuyến	Bắt nạt mối quan hệ	Bắt nạt thân thể	Bắt nạt tài sản
Stress tâm lý	1					
Bắt nạt trực tiếp	0,272**	1				
Bắt nạt trực tuyến	0,257**	0,437**	1			
Bắt nạt mối quan hệ	0,288**	0,423**	0,578**	1		
Bắt nạt thân thể	0,254**	0,480**	0,389**	0,385**	1	
Bắt nạt tài sản	0,275**	0,447**	0,375**	0,443**	0,517**	1

Ghi chú: **: $p < 0,01$

Để tiếp tục khám phá khả năng dự đoán của các hình thức bị bắt nạt với mức độ stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở nghiên cứu tiến hành phân tích hồi quy tuyến tính, kết quả thể hiện ở Bảng 5.

Bảng 5. Hệ số hồi quy các hình thức bị bắt nạt và mức độ stress tâm lý của học sinh

Biến độc lập	Biến phụ thuộc	R ²	F	Bêta (β)	t	p
Bắt nạt trực tiếp	Stress tâm lý	0,131	12,488***	0,105	1,849	0,065
Bắt nạt trực tuyến				0,068	1,156	0,248
Bắt nạt quan hệ				0,129	2,170	0,031
Bắt nạt thân thể				0,071	1,238	0,216
Bắt nạt tài sản				0,109	1,893	0,059

Ghi chú: ***: $p < 0,001$

Kết quả hồi quy của mô hình cho thấy, giá trị R² (R Square) = 0,131, điều này nói lên độ thích hợp của mô hình là 13,1%, hay nói cách khác là khoảng 1,31% tác động của 5 hình thức bị bắt nạt học đường (bắt nạt trực tiếp, bắt nạt trực tuyến, bắt nạt quan hệ, bắt nạt thân thể và xâm phạm tài sản) đến mức độ stress tâm lý của học sinh. Trong đó, bắt nạt mối quan hệ có ảnh hưởng lớn nhất đến mức độ stress tâm lý ở học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng.

3.4. Bình luận kết quả nghiên cứu

Kết quả nghiên cứu chỉ ra rằng, học sinh trung học cơ sở TP. Đà Nẵng bị bắt nạt ở 5 hình thức khác nhau: Bị bắt nạt trực tiếp bằng lời nói, bắt nạt trực tuyến, bắt nạt mối quan hệ, bắt nạt thân thể và xâm phạm tài sản.

Hành vi bắt nạt trực tiếp bằng lời nói là hành vi mà học sinh bị bắt nạt nhiều nhất. Đây là phương thức dễ thực hiện, lại hiệu quả nên có nhiều em chọn làm hình thức bắt nạt bạn mình. Bắt nạt bằng lời nói có tính chất làm nhục, hạ thấp nhân phẩm không để lại dấu vết và cũng ít bị trừng phạt vì vậy nó khá "an toàn" để thực hiện, tuy nhiên nó làm cho người bị bắt nạt cảm thấy tức giận, khó chịu và ảnh hưởng đến tinh thần của họ.

Xâm phạm tài sản là hình thức bị bắt nạt nhiều thứ hai ở học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng. Xâm phạm tài sản gây rất nhiều phiền phức cho các em, khi bị chiếm đồ dùng thậm chí nặng hơn như bị "xin đều" tiền hoặc tài sản. Hiện tượng này cũng phổ biến trong học sinh và gây sợ hãi cho không ít em, nguy hiểm hơn nếu các em không cho, hoặc chống cự sẽ bị hăm dọa, hành hung, gây ảnh hưởng tới sức khỏe tinh thần, thể chất và học tập cho các em.

Bắt nạt mối quan hệ là hình thức thường gặp đối với học sinh. Những hành vi thuộc hình thức bị bắt nạt này không làm tổn thương về mặt thể chất, không dễ nhận thấy nhưng lại có tác động nhiều về mặt tinh thần đối với học sinh. Nếu như một học sinh mà bị các bạn thường xuyên nói xấu, không chơi cùng thì sẽ trở nên cô lập và có thể dẫn tới nhiều khó khăn tâm lý khác nhau.

Hình thức bắt nạt về thể chất dễ thấy và dễ bị phát hiện nhất, và cũng có thể gây những hậu quả nghiêm trọng về cơ thể cho các em, cũng chính dễ thấy nên học sinh đi bắt nạt bạn khác cũng dễ bị phạt vì vậy hình thức bắt nạt này được sử dụng hạn chế hơn hình thức bắt nạt về tinh thần. Đây là độ tuổi cơ thể đang phát triển mạnh mẽ nhưng không

đồng đều ở các em nên có sự khác biệt về thể chất giữa các em học sinh, vì vậy, những em phát triển sớm nhìn cao, to vạm vỡ hơn các em khác, có thể dễ dàng bắt nạt những em nhỏ hơn.

Hình thức mà học sinh ít bị bắt nạt nhất trong số 5 hình thức là bị bắt nạt trực tuyến. Nguyên nhân là lứa tuổi này nhiều em chưa có điện thoại di động hoặc cơ hội tiếp cận internet còn hạn chế, do đó ít gặp nhất trong số các hình thức bị bắt nạt.

Kết quả nghiên cứu cũng cho thấy, học sinh trung học cơ sở ở địa bàn TP. Đà Nẵng bị stress tâm lý ở với độ vừa phải, có một tỷ lệ nhỏ bị stress ở mức độ nặng, tuy không nhiều nhưng cần được khám và điều trị. Ở môi trường học đường có nhiều tác nhân gây nên stress cho học sinh như: Áp lực điểm số, bắt nạt học đường, khó khăn trong các mối quan hệ học đường, .. Đã đến lúc, cần có sự hỗ trợ chuyên nghiệp rộng rãi hơn từ nhà trường và xã hội để tạo ra môi trường học tập tích cực cho học sinh, tránh những căng thẳng, khó khăn trong môi trường học đường.

Nghiên cứu tìm thấy, mối quan hệ giữa các hình thức học sinh bị bắt nạt với mức độ stress tâm lý ở các em học sinh trung học cơ sở. Các em bị bắt nạt càng nhiều thì mức độ stress càng lớn. Trong đó, bắt nạt mối quan hệ có ảnh hưởng lớn nhất đến mức độ stress tâm lý ở các em học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng. Điều này được lý giải: Ở tuổi thiếu niên, giao tiếp với bạn trở thành nhu cầu cấp thiết. Quan hệ với bạn chiếm ưu thế vì muốn tách khỏi người lớn do trong quan hệ với người lớn ít được bình đẳng. Nếu gặp bất hòa trong quan hệ bạn bè, sự thiếu thốn bạn thân, tình bạn bị phá vỡ thì các em có cảm xúc nặng nề như bị kịch.

Tình trạng stress kéo dài có thể dẫn đến những ảnh hưởng về mặt tâm lý khác như khiến các em rơi vào tình trạng lo âu hoặc thậm chí là phát triển thành các triệu chứng trầm cảm, thậm chí có các hành vi tự sát. Do đó, khi đối diện với các hành vi bắt nạt học đường học sinh cần có những cách ứng phó phù hợp, tích cực để giảm thiểu những hậu quả do bắt nạt học đường gây nên. Thầy cô và cha mẹ cần đặc biệt quan tâm đến các biểu hiện của học sinh để kịp thời giúp các em giải tỏa những căng thẳng khi bị bắt nạt và những căng thẳng trong môi trường học đường và cuộc sống.

4. Kết luận

Học sinh trung học cơ sở ở thành phố Đà Nẵng đang bị bắt nạt dưới nhiều hình thức khác nhau. Trong đó, phổ biến là bị bắt nạt trực tiếp bằng lời nói. Nghiên cứu cũng cho thấy, có mối quan hệ thuận giữa các hình thức bị bắt nạt học đường với mức độ stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở. Trong đó, bắt nạt mối quan hệ có ảnh hưởng lớn nhất đến mức độ stress tâm lý ở các em.

Từ kết quả nghiên cứu mối quan hệ giữa bị bắt nạt học đường và stress tâm lý của học sinh trung học cơ sở tại TP. Đà Nẵng, nhóm tác giả đề xuất một số biện pháp sau:

Thứ nhất, kết quả nghiên cứu cho thấy có mối quan hệ giữa các hình thức bị bắt nạt và mức độ căng thẳng tâm lý ở các em học sinh, vì vậy để giảm thiểu stress cho học sinh cần tìm hiểu những hình thức bắt nạt ở học sinh để ngăn chặn, hỗ trợ kịp thời tránh để lại stress tâm lý do bắt nạt gây ra ở các em học sinh.

Thứ hai, nâng cao nhận thức về biểu hiện, nguyên nhân dẫn đến học sinh bị bắt nạt học đường và tác hại của bắt nạt học đường.

Thứ ba, hình thành các kỹ năng ứng phó tích cực khi bị bắt nạt cho học sinh trung học cơ sở.

Thứ tư, tổ chức tham vấn tâm lý chuyên nghiệp giúp học sinh có cách ứng phó tích cực khi bị bắt nạt và phòng ngừa giảm thiểu các stress do bắt nạt học đường gây nên.

Bắt nạt học đường hiện nay không chỉ còn là việc của nhà trường, mà cần phối hợp của cả gia đình và xã hội.

Bên cạnh các biện pháp, nhóm tác giả có một số khuyến nghị sau:

Về phía học sinh: Cần chủ động nâng cao hiểu biết của mình về việc phòng ngừa và ứng phó hiệu quả khi gặp phải hành vi bắt nạt học đường; Cần chủ động quan tâm, lắng nghe, chia sẻ với cha mẹ, đồng cảm với cha mẹ và chủ động tìm kiếm trợ giúp từ cha mẹ khi gặp phải khó khăn trong học tập và cuộc sống; Cần tôn trọng, lễ phép với thầy cô, chủ động chia sẻ với thầy cô mỗi khi các em gặp khó khăn và mạnh dạn nói ra những băn khoăn, lo lắng của mình với thầy cô; Học sinh cũng nên phát triển các mối quan hệ bạn bè tích cực dựa trên nguyên tắc tôn trọng lẫn nhau, quan tâm, chia sẻ và hỗ trợ lẫn nhau mỗi khi gặp khó khăn.

Về phía giáo viên, là một nhân tố tích cực và quan trọng trong việc giúp học sinh ứng phó tích cực với bắt nạt học đường; Chủ động nâng cao hiểu biết của mình về đặc điểm tâm lý lứa tuổi học sinh trung học cơ sở, đặc biệt là nâng cao khả năng phát hiện sớm những học sinh có nguy cơ gặp phải hành vi bị bắt nạt học đường; Giữ mối liên hệ thường xuyên với phụ huynh học sinh và đội ngũ ban cán sự lớp, kịp phối hợp với các bên liên quan để hỗ trợ học sinh ứng phó hiệu quả với hành vi bắt nạt.

Về phía nhà trường, cần xây dựng các biện pháp cụ thể và thực hiện đồng bộ nhằm xây dựng trường học an toàn, lành mạnh; Tổ chức các khóa tập huấn cho giáo viên và học sinh nhằm nâng cao nhận thức về việc phòng ngừa và ứng phó hiệu quả với hành vi bắt nạt học đường.

Về phía phụ huynh: Cần chủ động nâng cao hiểu biết về đặc điểm tâm lý lứa tuổi của học sinh, chủ động phối hợp với nhà trường, với thầy cô giáo chủ nhiệm và chuyên viên tư vấn tâm lý học đường để theo dõi quá trình học tập và phát triển của con mình; Cần chủ động quan tâm tới đời sống tâm tư tình cảm của con mình, chủ động lắng nghe tích cực, chia sẻ chân thành, phát hiện và hỗ trợ kịp thời khi con gặp khó khăn.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Olweus, D. "Schoolyard bullying: Grounds for intervention". *Schol Safety*, 6, 1987, 4-14.
- [2] Lazarus, R. *Stress and emotion*. New York: Springer Publishing Company, 1999.
- [3] Nguyễn Thị Huyền, "Giáo dục phòng, chống bắt nạt học đường cho học sinh các trường trung học cơ sở", *Tạp chí Giáo dục*, 2, 2019, 115-120.
- [4] Taki, M., "Empirical research in investigation of causal factors of bullying behavior", *Kyoiku Shakaigaku Kenkyu*, 50, 1992, 366-388.
- [5] Okayasu, T., & Takano, I. "Psychological stress of victims and bullies in junior high school", *Japanese Journal of Educational Psychology*, 48, 2000, 410-421.
- [6] Bru, E., Murberg, T. A., & Stephens, P., "Social support, negative life events and pupil misbehaviour among young Norwegian adolescents", *Journal of Adolescence*, 24, 2001, 715-727.
- [7] Trần Văn Công, Bahr, W và David, C., "Xây dựng thang đo nạn nhân bắt nạt cho trẻ em Việt Nam. Kỳ yếu hội thảo khoa học toàn quốc. Sức khỏe tâm thần trong trường học. NXB Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh, 2014, 228-247.
- [8] Nguyễn Phước Cát Tường, *Ứng phó với stress của sinh viên trường Đại học Y Dược - Đại học Huế*. Luận văn thạc sĩ, Trường Đại học Sư phạm - Đại học Huế, 2010.

(BBT nhận bài: 07/4/2020, hoàn tất thủ tục phản biện: 03/6/2020)